

Opas fraseemien tutkimukseen

JARMO KORHONEN: *Fraseologia. Kiinteiden sanayhtymien tutkimus*. Finn Lectura, Helsinki 2018. 356 sivua.

Saksan kielen emeritusprofessori Jarmo Korhonen on tehnyt elämäntyönsä fraseologian parissa. Korhonen on vetänyt 1980-luvulta lähtien fraseologiaprojekteja, jotka ovat tuottaneet paljon tutkimustietoa muun muassa väitöskirjojen, artikkeleiden ja sanakirjojen muodossa. Hän on lisäksi toiminut aktiivisesti alan kansainvälisissä järjestöissä ja tuonut uusinta tietoa fraseologian tutkimuksesta Suomeen. Korhosen tutkimustyön ytimessä on ollut ennen kaikkea lingvistinen ja kontrastiivinen saksan- ja suomenkielisen fraseologian tutkimus. Nyt Korhonen on julkaissut kirjan, joka on perusteos fraseologian monipuolisesta tutkimuskentästä ja jota voi käyttää oppaana ja perehdyttäjänä lingvistiseen fraseologian tutkimukseen. Kirjassa tiivistyvät Korhosen pitkäkallinen kokemus ja vahva asiantuntemus fraseologiasta.

Fraseemit

Fraseologisten ilmausten nimitykset ovat monenkirjavia niin eri kielissä kuin kielten sisälläkin. Ongelmallisinta on ollut löytää sopiva yläkäsite erilaisille kiinteille sanayhtymille. Suomessa on tavallisesti puhuttu fraaseista (esim. Kuusi 1971), mutta nimitykseen liittyy kielteisiä sivumerkityksiä (vrt. *kuluneet fraasit*). Englannissa puolestaan on käytetty yläkäsitteenä termiä *idiomi*, mutta monissa muissa tutkimustraditioissa *idiomi* käsitetään fraseologisten ilmausten alakäsitteeksi (Korhonen s. 14). Korhonen on omaksunut saksalaisesta tutkimuskirjallisuudesta kiinteiden sanayhtymien yläkäsitteeksi termin *fraseemi*, joka tuntuu hyvältä valinnalta ainakin *Fraseologia*-kirjan kontekstissa. Suomen kielen idiomeja tutkinut Tarja Riitta Heinonen (2013) on väitöskirjassaan ottanut kantaa *fraseemi*-termin käyttöön ja todennut, että vaikka fraseemi viittaa yksiselitteisesti lausekkeena toimivaan ja leksikaalistuneeseen ilmaukseen, termi on kuitenkin sen verran tekninen ja tiettyihin tutkimuskoulukuntiin liittyvä, ettei se toimi esimerkiksi suurelle yleisölle suunnatuissa sanakirjoissa. Sanakirjatyössään Korhonen onkin käyttänyt termiä *idiomi* (ks. esim. Korhonen 2001). Mielestäni *fraseemi* 'fraseologinen lekseemi' asettuu terminä muodoltaan ja merkitykseltään kätevästi *lekseemin* rinnalle, ja sen toimivuutta olisi hyvä ainakin testata suomenkielisessä lingvistisessä kiinteiden sanayhtymien tutkimuksessa.

Fraseemien täsmällinen määrittelykään ei ole ollut aivan helppoa. Korhonen käsittelee fraseologisten ilmausten määrittelyyn liittyviä kysymyksiä luvussa 3 (s. 32–47) ja rakentaa määritelmän fraseemeihin liitettyjen tunnusmerkkien avulla. Korhosen fraseemimääritelmässä tärkeimpinä elementteinä ovat polyleksikaalisuus ja ortografia: fraseemit koostuvat vähintään kahdesta erilleen kirjoitetusta sanasta (s. 32, 71). Polyleksikaalisuus on yleisesti hyväksytty fraseemien ominaispiirre, mutta oikeinkirjoitukseen perustuvaa kriteeriä on kritisoitu, onhan ortografia sopimuksenvaraista ja ajan kuluessa muuttuvaa. Korhonen on nostanut sen kuitenkin oikeastaan tärkeimmäksi kriteeriksi. Se on ymmärrettävää, sillä fraseemien erottaminen muunnellaisista lekseemeistä – perussanoista, johdoksista ja yhdyssanoista – käy mahdottomaksi, jos

näiden kategorioiden välille ei vedetä selvää rajaa, ja juuri ortografian perusteella raja on mahdollista lähes yksiselitteisesti vetää. Täyttä yksiselitteisyyttä ei ainakaan kaikissa kielimuodoissa ole kuitenkaan mahdollista saavuttaa. Tällaisia kielimuotoja ovat ainakin alku- tai voimakkaassa kehitysvaiheessa olevat kirjakielet, joissa ortografia on vielä muuttuvaa ja vakiintumatonta. Ja tällainen oli tilanne myös saksan ortografiauudistuksessa, jossa uudistuksen myötä jotkin perinteisesti yhdyssanoiksi kirjoitetut yhtymät alettiin kirjoittaa sanaliitoiksi ja päinvastoin (s. 37).

Rajanvedon tärkeys korostuu silloin, kun teorioita sovelletaan käytäntöön esimerkiksi sanakirjatyössä. Korhonen on pitänyt tärkeänä, että sanakirjoihin otetaan fraseemeina tai idio-meina vain erilleen kirjoitettuja sanayhtymiä. Hän pitääkin ongelmana, että joissakin fraseologiasanakirjoissa mukana on myös merkitykseltään kuvallisia ja idiomaattistuneita sanoja, jotka eivät kuitenkaan ole erikseen kirjoitettuja sanayhtymiä vaan yhdyssanoja ja johdoksia. Näin on esimerkiksi Suomen kielen kuvailevassa fraasisanakirjassa (2008), jossa kirjoitustapansa puolesta selvien fraseemien joukossa on sellaisia hakusanoja kuin *taivaanrannanmaalari* ja *vasikoida*. Ratkaisulle on kai perusteena se, että tällaiset sanat ovat idiomaattisia eikä niiden merkitys ole pääteltävissä muodosteiden rakenneosien perusteella (Muikku-Werner ym. 2008, 10). Korhonenkin pitää idiomaattisuutta fraseemien yhtenä tunnusmerkkinä, mutta se ei ole tärkein, sillä Korhosen mukaan fraseemit eivät aina ole idiomaattisia vaan idiomaattisuuden aste vaihtelee täys- ja osaidiomaattisuudesta ei-idiomaattisuuteen (vrt. *mennä merta edemmäs kalaan – joutua hunningolle – yö ja päivä*, s. 45–47).

Muita fraseemeille tyypillisiä piirteitä Korhosen mukaan ovat leksikaalinen ja morfosyntaktinen kiteytyminen (s. 34–37) sekä leksikaalistuminen (s. 47). Näihin piirteisiin liittyy kuitenkin suhteellisuutta, sillä fraseemeihin liitetään usein myös variaatio ja modifiointi (s. 37–45), jotka ovat kiteytymiselle vastakkaisia mutta fraseologiassa hyvin tavallisia ilmiöitä. Leksikaalisessa variaatiossa jokin fraseemin komponenteista voi vaihdella, esim. *lyödä rukkaset pöytään* tai *tiski*. Morfosyntaktinen variaatio koskee puolestaan jotakin kieliopillista kategoriaa, kuten numerusta (esim. *mennä leijonan* tai *leijonien luolaan*). Fraseemien modifikaatio on sidoksissa konkreettisiin kielenkäyttötilanteisiin, ja sitä motivoivat esimerkiksi tilan säästäminen lehtiotsikoissa tai lukijan mielenkiinnon herättäminen.

Kuvallisuus mainitaan usein fraseemien tuntomerkinä (esim. Kuusi 1971, 8; Kari 1993, 6–7; Muikku-Werner ym. 2008, 9–10), mutta Korhonen ei ole ottanut sitä fraseemien tunnusmerkkien joukkoon. Hän toteaa kuitenkin fraseemien kontrastiivisen vertailun yhteydessä, että hyvin monien fraseemien merkitys selittyy kuvallisesta kielenkäytöstä ja että kuvallisuutta voidaan siksi pitää tyypillisenä fraseologian tunnusmerkkinä, joskin vain fakultatiivisena (s. 279).

Fraseemien alaryhmistä Korhonen esittelee yksityiskohtaisesti sanaparit, vertausfraseemit, erisnimen sisältävät fraseemit, funktioverbirakenteet, kollokaatiot, rutiini-ilmaukset, lentävät lauseet, sananlaskut ja wellerismit (s. 54–90). Idiomeista ei ole erillistä esittelyä, mikä on harmillista etenkin siksi, että juuri idiomien rajaaminen ja määrittäminen on ollut tutkimuksessa haastavaa (esim. Nenonen 2002). Idiomien poisjättämistä fraseemien erityisluokkien esittelystä ei kirjassa perustella. Ehkä syynä on se, että idiomit ovat joka tapauksessa kirjassa runsaslukuisesti mukana esimerkkeinä monissa luvuissa. Esimerkkeinä on varsinkin verbi-idiomeja. Koska idiomeja ei esitellä ja kuvata samalla tavoin yksityiskohtaisesti kuin esimerkiksi sanapareja, lukija ei ole aivan varma, tarkoittaako verbi-idiomi samaa kuin verbifraseemi ja koostuuko verbi-fraseemien joukko vain verbi-idiomeista vai onko verbifraseemi yläkäsite, jonka piiriin kuuluu muunkinlaisia verbaalisia fraseemeja kuin verbi-idiomeja.

Kokonaisuus

Käsitettä määrittelevien ja aihetta taustoittavien lukujen jälkeen lukijalle alkaa vähitellen valjeta, että *Fraseologia*-opas on varsinainen runsaudensarvi. Teos tarkastelee kohdettaan ensinnäkin syntaksin, semantiikan, pragmatiikan ja stilistiikan sekä tekstilajien kannalta (luvut 5–8). Sitten seuraa katsaus fraseemien alkuperään ja maantieteellisiin erikoisuuksiin ja niiden kansainväliseen levinneisyyteen ja lainautumiseen (luvut 9–11). Näiden myötä päästäänkin kirjan keskeiseen näkökulmaan: kieltenvälisyyteen. Viimeiset kolme lukua (12, 13 ja 14) käsittelevät fraseemien kääntämistä, kontrastiivisuutta ja fraseemien läsnäoloa sanakirjoissa. Kaikkiaan kirja jakautuu siis neljääntoista päälukuun, ja kirjan lopussa on 37-sivuinen, kirjallisuustyypeittäin ryhmitelty kirjallisuusluettelo sekä kirjan käytettävyyttä parantava asiahakemisto. Lisäksi kunkin pääluvun lopussa on lista luvun aiheeseen liittyvästä kirjallisuudesta.

Kirjassa on paljon esimerkkejä monilla eri kielillä. Pääosa esimerkeistä on saksan-, suomen- ja englanninkielisiä, mutta esimerkistöä on runsaasti myös espanjaksi, kroatiaksi, latinaksi, ruotsiksi, unkariksi jne. Jos haluaa ymmärtää aivan kaiken lukemastaan, pitää osata suomen lisäksi erinomaisen hyvin myös saksaa, sillä läheskään aina saksankielisiä esimerkkejä ei ole selitetty suomeksi. Tämä ei häiritse silloin kun tarkastelun kohteena on jokin morfologinen piirre eikä niinkään fraseemin merkitys, mutta seuraavanlaisissa kohdissa suomenkielinen selitys olisi mukava:

- a) sa. *Stegreif*, jolla oli keskiyläsaksassa (n. 1050–1350) merkitys 'Steigbügel' (s. 35)
- b) [s]euraavissa tapauksissa sen sijaan merkitys vaihtelee, vaikka predikaatti pysyy samana: sa. *aussehen wie aus dem Ei gepellt/wie Milch und Blut/wie der [leibhaftige] Tod* (s. 58)

Merkitystenselitysten puuttumista paikkaavat toki monet samoissa yhteyksissä esitellyt suomenkieliset esimerkkifraseemit. Runsa esimerkistö on lukijalle mainion havainnollinen keino päästä fraseologian maailmaan, mutta jotkin luvuista rakentuvat niin vahvasti esimerkkien varaan, että tekstistä on tullut luettelomaista (luvuissa 10 ja 11). Enimmäkseen kuitenkin selittävä teksti ja havainnollistavat ainekset ovat hyvässä tasapainossa.

Fennistit huomio!

Fraseologian tutkimusta ovat perinteisesti harjoittaneet erityisesti kulttuurintutkijat. Näin on ollut Suomessakin. Korhonen haluaa herätellä kirjallaan suomen kielen tutkijoita fraseologian pariin (s. 10). Ovat toki lingvistikin tutkineet suomenkielisiä idiomeja (esim. Nenonen 2001 ja Heinonen 2013), mutta fraseemien lingvistinen tutkimus on sittenkin ollut suhteellisen vähäistä. Erityisen huolissaan Korhonen on suomenkielisten fraseemien etymologiaa selvittävästä tutkimuksesta, jossa on hänen mukaansa ollut selviä puutteita, ja kirjallisuudessa esiintyy virheellisiä tietoja ja tulkintoja fraseemien taustoista (s. 219). Myöskään suomen murteiden fraseologiasta ei Korhosen mukaan ole olemassa sellaisia ajankohtaisia tutkimuksia, joissa olisi lingvistisesti ja systemaattisesti tutkittu jonkin tietyn alueen erikoisuuksia (s. 227). Korhosella on toive myös sanakirjojen osalta. Hänen mukaansa olisi tärkeää saada aikaan moderni ja perusteellinen yksikielinen suomalainen fraseologiasanakirja, joka täyttää kaikin tavoin

tieteellisyyden vaatimukset ja joka tarjoaisi luotettavan pohjan suomalaisten yleissanakirjojen ja suomea sisältävien kaksikielisten fraseologiasanakirjojen fraseemikuvauksille (s. 313). Toivottavasti Korhosen toive kuullaan ja suomalaisen fraseologian tutkimus vilkastuu. Teoriaa, käytäntöä ja monenlaisia näkökulmia yhdistävä *Fraseologia*-teos toimii hyvänä kimmokkeena fraseologiasta kiinnostuneille.

TANJA TOROPAINEN

tanja.toropainen@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Lähteet

- HEINONEN, TARJA RIITTA 2013: *Idiomien leksikaalinen kuvaus kielenkäytön ja vaihtelun näkökulmasta*. Nykykielten laitos, yleinen kielitiede, Helsingin yliopisto.
- KARI, ERKKI 1993: *Naulan kantaan. Nykysuomen idiomisanakirja*. Otava, Helsinki.
- KORHONEN, JARMO 2001: *Alles im Griff. Homma hanskassa. Saksa-suomi-idiomisanakirja. Idiomwörterbuch Deutsch-Finnisch*. WSOY, Helsinki.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Suomi 115:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO – JANTUNEN, JARMO HARRI – KOKKO, OSSI 2008: *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Gummerus, Helsinki.
- NENONEN, MARJA 2002: *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 29. Joensuu.